

UOT 159.9

R.V.Cabbarov, Q.Q.Əzizov

Odlar Yurdu Universiteti

raşid.jabbar.v@gmail.com, azizov.gulam@gmail.com

MÜASİR TƏLİM: TƏŞKİLİ VƏ ƏKS-ƏLAQƏ MEXANİZMLƏRİNİN YARADILMASI YOLLARI

DOI: 10.30546/170899876.72.2.2024.021

Açar sözlər: *təlim fəaliyyəti, təlimin məqsəd və vəzifələri, maraq və motivasiya, müvəffəqiyyət və performans, koqnitiv öyrənmə, minimalist təlim, humanist yanaşma və öyrənmə*

Məqalədə müasir təlim prosesinin məqsəd və vəzifələrinin həyata keçirilməsi həmin prosesin nə dərəcədə keyfiyyətli və səmərəli formada təşkil olunmasından asılılığı ön plana çəkilir. Təlim fəaliyyətinin formalaşması şagirdlərin təlimə olan marağından, motivasiyadan, təlim üçün yaradılmış şəraitdən asılı olduğu qeyd edilir. Məqalədə qeyd olunur ki, təlim prosesinin məqsədi, sadəcə bir yolu rəhbər tutaraq şagirdləri o yola yönləndirmək olmamalıdır, hər bir şagirdin fərdi inkişaf yolunu taparaq inkişafı hədəfləməkdən ibarət olmalıdır. Həmçinin, məqalədə Bernardo tərəfindən irəli sürülmüş effektiv öyrənmə prosesinə modern perspektivlər öz əksini tapır. Eyni zamanda məqalədə görkəmli mütəffəkilər tərəfindən irəli sürülən koqnitiv öyrənmə yanaşması, minimalist təlim prinsipi, humanist təlimin təməl məqsədləri sistemləşdirilib. Məqalənin sonunda belə nəticəyə gəlinir ki, təlim fəaliyyətinin təşkilində əks-əlaqənin qurulması onun optimal təşkilinə zəmin yaradır, müasir təlimin təşkilini yeni prinsiplər üzərində qurulmasını asanlaşdırır, yaradıcı təlim mühitinin qurulmasına şərait yaradır.

Р.В.Джаббаров, Г.Г.Азизов

СОВРЕМЕННОЕ ОБУЧЕНИЕ: СПОСОБЫ ОРГАНИЗАЦИИ И СОЗДАНИЯ МЕХАНИЗМОВ ОБРАТНОЙ СВЯЗИ

Ключевые слова: *учебная деятельность, цели и задачи обучения, интерес и мотивация, успешность и результативность, познавательное обучение, минималистское обучение, гуманистический подход и обучение*

В статье на первый план выдвигается зависимость реализации целей и задач современного учебного процесса от качества и эффективности этого процесса. Отмечается, что формирование учебной деятельности зависит от заинтересованности студентов в обучении, мотивации и условий, созданных для обучения. В статье отмечается, что цель учебного процесса должна состоять не в том, чтобы направить студентов на этот путь, направляя их, а в том, чтобы найти индивидуальный путь развития каждого студента и

нацелиться на развитие. Также в статье отражены современные взгляды на эффективный процесс обучения, предложенные Бернардо. При этом в статье систематизируются когнитивный подход к обучению, принцип минималистического образования и основные цели гуманистического образования, выдвинутые видными коллегами. В конце статьи делается вывод, что установление обратной связи в организации учебной деятельности создает основу для ее оптимальной организации, способствует организации современного обучения на новых принципах, создает условия для создания творческой учебной среды.

R.V.Jabbarov, G.G.Azizov

MODERN TRAINING: WAYS OF ORGANIZATION AND CREATION OF FEEDBACK MECHANISMS

Keywords: *learning activity, goals and objectives of learning, interest and motivation, success and performance, cognitive learning, minimalist learning, humanistic approach and learning*

In the article, the implementation of the goals and tasks of the modern learning process depends on the quality and efficiency of the organization of that process. It is noted that the formation of learning activities depends on the students' interest in learning, motivation, and conditions created for training. It is mentioned in the article that the goal of the learning process should not be to direct the students to that path by guiding them, but to find the individual development path of each student and aim for development. Also, the article reflects modern perspectives on the effective learning process proposed by Bernardo. At the same time, the article systematizes the cognitive learning approach, the principle of minimalist education, and the basic goals of humanistic education put forward by prominent colleagues. At the end of the article, it is concluded that the establishment of feedback in the organization of learning activity creates the basis for its optimal organization, facilitates the organization of modern training on new principles, and creates conditions for the creation of a creative training environment.

Təlim fəaliyyəti psixologiyada daim aktual, geniş formada araşdırılan mövzulardan biri olmuşdur. Həm yerli, həm xarici ədəbiyyat nümunələrini araşdırdıqda qarşımıza çoxsaylı zehni məhsullar çıxması, o cümlədən günümüzdə daha çox araşdırılan məsələ olması bunun bariz nümunəsidir. Məsələnin aktuallığının səbəblərindən biri daim inkişaf edən cəmiyyət və təhsil sistemidir. Aydın şəkildə müşahidə etmək olur ki, yeni nəslin inkişafı özündən nəinki bir neçə il, sadəcə bir il öncəki nəslin inkişafından, psixoloji xüsusiyyətlərindən kifayət qədər fərqlənir. Məhz bununla əlaqədar olaraq, təhsil sistemində uzun illər eyni tədris materiallarının, eyni metodikanın istifadəsi sadəcə yerində saymağa, geriləməyə səbəb olur. Bu məsələ öz

əksini “Təhsil haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda birinci fəslin 6.1 maddəsində əks olunmuşdur: Təhsil sahəsində dövlət standartları fərdin, cəmiyyətin, dövlətin tələbatına uyğun olaraq, elmi-pedaqoji prinsiplər əsasında hazırlanan və müəyyən dövr (5 ildən az olmayaraq) üçün vahid dövlət tələblərini əks etdirən ümumi normalar məcmusudur. Burada göründüyü kimi, seçilən dövlət standartı uzun illərlə qüvvədə qalmamalı, daim təhsilalanların bilik, bacarıq səviyyəsindən, tələbindən asılı olaraq dəyişməlidir.

Təlim özündə bir neçə vəzifəni birləşdirməklə, şagirdlərə dövrün tələbinə uyğun olaraq bilik, həyatı bacarıq və vərdislər aşılrayır, şagirdlərə təkcə elm əldə etmək yox, vətənə, xalqa layiq şəxsiyyətlər kimi yetişmələrinə imkan yaradır. Təlimin həm təhsilləndirici, həm tərbiyəedici, həm də inkişafetdirici vəzifələri şagirdlərin savadlı, yüksək dünyagörüşünə malik, yüksək mədəni-əxlaqi göstəricilərə sahib, yenilikçi şəxsiyyətlər kimi yetişməsini sisteməlik və ardıcıl şəkildə təmin edir. Təlim prosesinin vəzifələri, funksiyaları müvafiq məqsədlərə xidmət edir, lakin həlledici rolunu prosesin nə dərəcədə keyfiyyətli və səmərəli formada təşkil olunması oynayır. Təlim prosesinin uğurlu təşkili onun modelləşdirilməsindən birbaşa olaraq asılıdır. Müəllimin təşkil etdiyi təlim mühiti, seçdiyi metodologiya, istifadə etdiyi texnika və üsullar müəllimin bacarıq və qabiliyyətlərinin, səriştəsinin məhsulu olaraq ortaya qoyulur [1, s.235-247].

Hər şagirdin motivasiyası, ona dəstək verən qüvvələr, maraq və meyilləri müxtəlifdir. Bu gün artıq geniş formada tətbiq olunan fəal təlim metodlarından istifadənin məqsədi hər bir şagirdə fərdi yanaşmağı, hər uşağın öz qabiliyyəti və istedadı fonunda inkişafına nail olmaqdır. Həm valideynləri, həm məktəb işçilərinin əsas vəzifələrindən biri, uşaqları köhnə standartlara uyğunlaşdırmağa çalışmaqdan yox, onların içərisindəki ilhamı, həvəsi, istedadı üzə çıxarmağı bacarmaqdır. Təlim prosesinin məqsədi, sadəcə bir yolu rəhbər tutaraq şagirdləri o yola yönləndirmək olmamalıdır, hər bir şagirdin fərdi inkişaf yolunu taparaq inkişafı hədəfləməkdən ibarət olmalıdır.

Təlim prosesinin uğurlu təşkil olunması müəllimin məsuliyyətində olan önəmli vəzifələrdəndir. Əvvəlcə, uyğun bir öyrətmə mühitinin təşkil olunması təmin edilməlidir. Bu mühitin təşkil olunması isə təkcə müəllimin təşəbbüsü ilə kifayətlənmir. Burada şagirdlərin təlimə, öyrənməyə maraqlı, həvəli olmaları olduqca vacibdir. Öyrənmə prosesi üç istiqamətdə irəliləyir: giriş, çalışma, çıxış. Giriş duyğuların ətraf mühitdən, çevrədən məlumatları alması ilə başlanır. Çalışma mərhələsində obyektin konkret görüntüsü beyin tərəfindən tanınmağa başlayır. Bu prosesin ardından “qavram” anlayışının yaranması başlayır, görülən və incələnən obyekt beyin tərəfindən qavranılır. Sonuncu mərhələ, yəni çıxış mərhələsi isə şəxsın həmin yaradılmış qavramı

ifadə etməyə çalışdıqları zaman gerçəkləşir. Beləcə, hər bir şəxs öyrənmə prosesi ilə məşğul olduqda bu mərhələlər növbəli şəkildə həyata keçir. Öyrənmə prosesini anladıqdan sonra Bernardo (1997) tərəfindən sıralanmış effektiv öyrənmə prosesinə modern perspektivlərini qeyd etməliyik.

1. Bernardonun yanaşmasına əsasən, şagird verilən informasiyanı işləyən bir proqram kimi qəbul edilir. Zəhin çeşidli formalarda bilgiləri qəbul edir, hafizədə olan bilgiləri yenidən işləmək üçün saxlayır. Məhz bu perspektivdən “öyrənmə” yeni biliklərin işlənilməsi nəticəsində yaranır.

2. Öyrənmə aktiv və daim yenilənən bir prosesdir. Şagirdlər ətrafda qarşılaşdıqları çoxsaylı situasiyalarda öyrəndikləri bilikləri aktiv şəkildə istifadə edərək ya təcrübə vasitəsilə möhkəmləndirir, ya da əvəzinə öz doğru üsullarını və yanaşmalarını inşa edirlər.

3. Öyrənmə bir yatırım və ya əmanətdir. Şagirdlər yeni məlumat, informasiya, bilik öyrəndikləri zaman daha əvvəl onlarda formalaşan biliklərdən, bacarıq və qabiliyyətlərdən asanlıqla istifadə edə bilirlər. Bu işə biliklərin hər zaman bir yatırım olduğu fikrini müdafiə edir.

4. Təlim və öyrənmə prosesi hədəfə yönəlişlidir. Şagird öz hədəflərini tam bilib o istiqamətdə hərəkət etmək meylinə olduqda öyrənmə fəallığı və səmərəsi ən yaxşı formada dəstəklənir. Bəlli bir hədəfə doğru istiqamətlənmiş öyrənmə şagirdin daxili motivasiyası tərəfindən də təsir alaraq daha yaxşı dinamika göstərir.

5. Öyrənmə fərdidir. Öyrənmənin nəticələri və fərdi müddəti şagirdlər arasında fərqlilik göstərir. Bu fərqliliklər şagirdlər arasındakı təməl bacarıqlardakı fərdi fərqliliklər tərəfindən irəli gəlir; fərdi-psixoloji keyfiyyətlər, idrak xüsusiyyətləri, öyrənmə stilləri, öyrənmə potensialı, maraqlar, təlim haqqında düşüncələr və inanclar, öz gücünə inam və s.

6. Sonuncu perspektiv öyrənmənin sadəcə təhsil yönümlü olmayıb, sosial-mədəni status daşdığını ifadə edir. Öyrənmə sadəcə məktəbdə, təhsil mərkəzlərində əldə olunmur. İnsanlar kütləvi məkanlarda, cəmiyyətlərdə, birliklərdə, tədbir və fəaliyyətlərdə bir-biri ilə aktiv bilgi paylaşımı vasitəsi ilə öyrənir və öz biliklərini paylaşma fürsəti tapırlar [13, s.578-590].

Bernardonun sıralamasındakı müddəalardan göründüyü kimi, əslində kənardan olduqca bəsit görünən öyrənmə heç də təkə müəllimin öhdəliyi olmadığı ortadadır. Öyrənmə fərdi prosesdir, müasir psixologiyada artıq hər bir şagird öz öyrənməsində, təhsilində məsuliyyəti özü daşıyır. Hər şagird öz məsuliyyətini dərk edərək bu yolda irəliləyir, özünü tapır və hər şagirdin öyrənmə sürətinin fərdi fərqlilik göstərdiyini nəzərə alaraq, bu müddətin şagirddən-şagirdə dəyişdiyi də nəzərə alınmalıdır. Yəni hər bir şagirdin öyrənmə, müvəffəqiyyət performansını tamamilə onun motivasiyası və çalışma stiline bağlıdır. Hər bir şagirdin fərdi performansına təsir edən müəyyən amillər mövcuddur ki, biz onları belə sıralaya bilərik:

1. Şəxsin ümumi və qalıcı özəllikləri. Bir şəxsin anadangəlmə sahib olduğu istedad və qabiliyyətləri sonradan qazanılanlara nisbətən daha inkişaf etmiş olur. Bəzi insanlar sırf öyrənməyə uyğun ümumi istedad, bacarıq və texnikalara sahibdirlər. Belə insanlar digərlərinə nəzərən söylənən təlimat və tapşırıqları daha asan qavraya, həll edə bilirlər.

2. Şagirdin qalıcı, lakin özəl olanlara xas olan özəllikləri. Bəzi şagirdlər bəlli bir sahədə özünəməxsus istedadla sahib olurlar. Bu təcrübədə də olduqca sıx rast gəlinən haldır ki, sinifdə bəzi şagirdlər məsələn, riyaziyyat və məntiq tapşırıqlarını digər şagirdlərə nisbətən daha çevik qavrayır və həll edirlər.

3. Şagirdin keçici, lakin ümumi vəziyyəti və özəllikləri. Bu, sağlq, yorğunluq, motivasiya, duyğusal gerilik, test və dərslərin məğzi və mexanizmini anlamamaq, istilik, işıq, havalandırma kimi xarici təsir qüvvələrini özündə ehtiva edir.

Sadaladığımız məqamlar şagirdlərin təlim müvəffəqiyyətinin sadəcə dərsin necə təşkil olunması, müəllimin izah etmə qabiliyyəti, şagirdlərin motivasiyası və s. məqamlardan asılı olmadığını sübut edir. Şagirdlərin sahib olduğu istedad, qabiliyyətlər, o cümlədən kənardan təsir edən məqamlar müvəffəqiyyət və performansla öz təsirini göstərir.

Birinci məqamda qeyd etdiyimiz, ümumi istedad və qabiliyyətlər şagirdlərin oxuma, yazma, əzbərləmə və s. kimi qabiliyyətlərini nəzərdə tutur. Bu, ümumi qabiliyyət hesab olunsa da, hər bir şagirdə fərqli formada və sürətdə inkişaf edir. Məsələn, bəzi uşaqlar məktəb təliminə başladıqda artıq orta ölçülü mətnləri problemsiz və çətinlik çəkmədən oxuyarkən, bəzi uşaqlar sadəcə cümlələrdə tələffüz problemi və çətinlik yaşaya bilər.

İkinci müddədə qeyd olunan – şagirdlərin qalıcı, yəni daimi və onlara xas olan xüsusi özəllikləri hər bir şagirdin müxtəlif sahələrdə sahib olduqları xüsusi istedad və bacarıqları ifadə edir. Bu, təcrübədə sıx-sıx rast gəlinən məqamlardan biridir. İstedadlı şagirdlər məhz müəyyən bir sahə üzrə istedadla sahib olan, bu xüsusiyyətlərlə digər həmyaşıdlarından seçilən şagirdlərdir. Məsələn, sinifdə riyazi, texniki mövzuların müzakirəsi, tapşırıqların icrası zamanı bəzi şagirdlər həmin mövzunu, tapşırıqları digər yoldaşlarına nəzərən daha tez həll edə bilər və üstəlik bu istiqamətdə çətinlik çəkmədikləri də müşahidə olunur.

Üçüncü məqamda isə şagirdin müəyyən müddəti əhatə edən, keçici olan hal və özəllikləri və onlara təsir göstərən xarici amillər yer alır. Keçici özəlliklər dedikdə, şagirdin sağlamlıq (fiziki və psixoloji cəhətdən) durumunun olması, ümumi durğun əhvalın və yorğunluğun mövcud olması şagirdlərin təlim fəaliyyətinə zərər verir, şagirdlərin geri düşməsinə səbəb olur.

Müasir psixologiyada təlim fəaliyyətinin inkişafını dəstəkləyən bir çox

metodika və texnikalar mövcuddur ki, həmin metodikalar əksər inkişaf etmiş ölkələrin təhsil sahəsində uzun illərdir ki, uğurla tətbiq olunur. Bəhs olunan metodika və texnikaların sayı kifayət qədər çoxdur. Biz onların əsas hədəf nöqtələrini və nəyi məqsəd seçdikləri, yanaşmaları haqqında danışacağıq. Belə ki, əsas hədəf nöqtəsi koqnitiv və ya zehni öyrənmədir.

Koqnitiv öyrənmə yanaşması, düşünmə və xatırlamanın xüsusiyyətlərini incələməklə insanların düşünmə müddətini hesablamağa və anlamağa çalışır. Koqnitiv və ya zehni müddət, duyğuların ətrafdan alınması, analiz, sintez proseslərinin necə getməsi, bilgilərin necə işlənməsi, hafizədə saxlanması, necə istifadə olunması və s. prosesləri özündə birləşdirir. Əsasən, hadisələri və xəbərləri, informasiyanı necə anladığımızı, qəbul etdiyimizi və yada salmağımızı ifadə edir. İdrak nəzəriyyəsi deyir ki, öyrənmə şagirdlərin əvvəlki təcrübələri və məlumatın şagirdə necə, hansı formada təqdim edilməsi ilə müəyyən edilir. Koqnitiv yanaşmaya əsasən, əsas tədris formalarına mənimsəmə, öyrənmə, problem həlletmə və kəşfetmə, ortaya çıxarma kimi fəaliyyətlər daxildir ki, bunlar əsasən sinifdə həyata keçirilən təcrübələrdir. Koqnitiv öyrənmə yanaşması təlim fəaliyyəti üçün əhəmiyyətli təsirə malikdir və həmin təsirlər belə sıralanır.

1. Yeni ötürülən informasiyanın əvvəlki biliklərə əsasən inşa edilməsi. İstənilən mövzuda yeni material öyrənenlərin əvvəl mənimsədikləri biliklər ilə əlaqələndirildikdə daha keyfiyyətli olur.

2. Mövcud ideya və nümunələri üzə çıxarmağa və məntiqi təfəkkürü inkişaf etdirdiyi üçün “düşüncəni izah edən” fəaliyyətlərdən istifadə olduqca səmərəlidir.

3. Problemin həlli strategiyalarının açıq şəkildə öyrədilməsi və lazımı istiqamətlərin verilməsi. Şagirdlərə strategiyalardan istifadə etmək üçün rəhbər, praktiki təcrübə lazımdır.

4. Verilən cavablarla yanaşı, prosesin gedişinə, verilən qərarlara, əməkdaşlığa xüsusi önəm verilməlidir.

5. Tək tipli problemləri təkrarlamaq əvəzinə, müxtəlif problem növlərini təmin etmək daha səmərəlidir. Əks halda, şagirdlər problemin növünü müəyyən etmək bacarıqlarını inkişaf etdirə bilməyəcək və müvafiq həll strategiyası seçməkdə çətinlik yaşaya bilərlər [15, s.207-221].

Ümumiyyətlə, təhsil sahəsində müəyyən bir paradoks mövcuddur. Şagirdlər hər hansı mövzunu öyrənərkən onu daha yaxşı anlamaq üçün praktik mühitdə bəzi vasitələrlə tanış olmalı və işləməlidirlər. Lakin kiçik məktəbyaşlı şagirdlər praktik fəaliyyət üçün hələ hazır hesab olunmurlar. Beləcə, praktik fəaliyyət üçün hazır olmadıqlarına əsasən praktik fəaliyyət göstərə bilmir və praktik fəaliyyət göstərmədikləri üçün mövzunu yaxşı anlaya bilmirlər. Bu iki arqument bir-biri ilə əkslik yaradır. Təbii olaraq, buradan “təlimi asanlaşdırma” anlayışı ortaya çıxır. Təlimin bəsitləşməsi isə

şagirdlərin mövzu və ya fənn barədə səthi biliklərə sahib olmasına gətirib çıxarır.

Bu problem ötən əsrin 90-cı illərində böyük fikir qarışıqlığına səbəb olmuşdu. Karroll (1990) bu vəziyyəti kompüter sistemi üzərindən belə izah edir ki, istifadəçilərin sistemlə əlaqə yarada bilməsi üçün aydın bir formada qarşılıqlı əlaqə yaratmaları lazımdır. Əlaqəni yaratmaq üçün isə öncə sistemi öyrənmələri vacibdir. Bu paradoksu həll etmək üçün Karroll "minimalist təlim" olaraq adlandırdığı araşdırmasını ortaya qoydu. Karroll və onun tərəfdaşları, "minimalist təlim"i olduqca faydalı adlandırmış və uzun təlim proqramlarına qarşı bu təlim proqramının avantajlarını sıralamışlar. "Minimalist təlim"in üç əsas və əlavə prinsipləri belə sıralanır:

1. Öyrənilərə qısa müddətdə anlaşıqlı tapşırıqların verilməsi və işə başlama icazəsi vermək.

2. Oxuma və digər passiv fəaliyyət miqdarını azaltmaq.

3. Şagirdlərin yanlış və xətalarını daha az travmatik hala gətirmək və pedaqoji baxımdan faydalı hala gətirməyə çalışmaq.

Əlavə prinsiplər bunlardır:

1.Şagirdləri etdikləri hər çalışmada düşünməyə təşviq etmək.

2.Oxuma materiallarını fərqli sıralarda və formalarda oxunmasını təmin etmək.

3.Təlim sistemi ilə hədəf iş sistemi arasında güclü bağlantılar qurmaq.

4.Öyrənilərin öncəki biliklərini onların xeyrinə istifadə etmək.

5.Problem həllətmə vəziyyətinin vacib xüsusiyyətlərindən faydalanmaq.

Karrollun yaratdığı bu təlim proqramının əsas hədəfi şagirdlərin passiv formada sadəcə nəzəri bilikləri əldə etməsi ilə kifayətlənməsinə qarşı çıxmaqdır. Təlim proqramı şagirdləri daha çox praktik fəaliyyətlərdə görməyi, praktika və nəzəriyyənin ideal vəhdətini yaratmağı nəzərdə tutur. Çünki əsas ideya şagirdləri praktik fəaliyyət zamanı daha çox düşünməyə sövq etməkdən ibarətdir [16, s.620-637].

Davranış (Behaviorist Approach to Learning) öyrənmə yanaşması da müasir psixologiyada daim araşdırılıb yenilənən təlim metodlarından biridir. Davranış öyrənmə metoduna əsasən, öyrənmə bir stimulye-reaksiya sxemi və onlar arasındakı əlaqə üzərində qurulub. Psixologiyada xüsusən biheviyristlər nəzəriyyəsində tez-tez rast gəlinən anlayışlardan olan stimulye-cavab konsepsiyası izah edir ki, stimullar şagirdə müəyyən reaksiyalara səbəb olur. Şagirdədən müsbət cavab alınarsa, müəllimlər bunu müvafiq üsullarla gücləndirməlidirlər.

Biheviyizm nəzəriyyəsinin müdafiəçilərindən olan Kaluaq (2002) tərəfindən müəllimlərin öhdəliyi hesab olunan müəyyən yanaşmalar mövcuddur ki, onlar belə sıralanır:

1. Müəllimlər akademik öyrənməni, elmi məlumatları, terminləri və s. şagirdlərin diqqətini cəlb edəcək əşya və vasitələrlə əlaqələndirməlidir.

2. Müəllimlər qorxaq, utancaq şagirdləri performans göstərməyə, özünü təsdiq etməyə təşviq etməlidir.

3. Müəllimlər şagirdlərdə hiss etdikləri güclü tərəfi daha da inkişaf etdirməlidir.

4. Müəllimlər yeni bir mövzu və informasiya təqdim etdikdə şagirdlərin əvvəlki biliklərinin nə dərəcədə olduğunu yoxlamalı, sonra yeni məlumatları ötürməlidir.

5. Yeni bir tapşırıq verilərkən müəllimlər öyrəniləcək materialı kiçik, ardıcıl addımlarla qurmalıdır.

6. Bir tapşırıq yeni və ya çətindirə, müəllimlər daha çox əvvəlki biliklərin təkrarına və möhkəmlənməsinə önəm verməlidir.

7. Müəllimlər şagirdlərdə formalaşdırmaq istədikləri davranışları özləri istifadə etməli və şagirdlərin müəllimi təqlid etməsinə icazə verməlidir.

8. Şagirdlərdən biri nümunəvi davranış icra edirsə, müəllim digər şagirdlərin diqqətini həmin nümunəvi hərəkətə yönəltməlidir.

9. Müəllimlər bütün şagirdlərdən eyni dərəcədə performans və öyrənmə sürəti gözləməməli və tələb etməməlidir.

Humanist yanaşma və öyrənmə (Humanistic Approach to Learning) öyrənmə fəaliyyətinin duyğu yönünə hədəflənmişdir. Psixoloq Atkinson (1990) tərəfindən irəli sürülmüş, humanist yanaşmada şagird haqqındakı fikirləri belə ifadə olunmuşdur.

1. Şagirdlər öz bacarıq və istedadlarını inkişaf etdirmə qabiliyyətinə sahibdirlər.

2. Öyrətmədə məna önəmlidir. Müəllimlər şagirdlərə nəyi və necə edəcəklərini planlamada lazımi sərbəstlik verməlidir.

3. Şagirdin şəxsiyyətinə yüksək hörmət hissi bəslənir. Müəllim hər şagirdin bacarıqlı və uğurlu olacağına inanır. Məktəb və sinif məkanı şagirdin güvən, sevgi, uğur kimi təməl insani ehtiyaclarını qarşılmasına dəstəkçi olmalıdır.

Qeyc və Berliner tərəfindən hazırlanan humanist təlimin beş təməl məqsədi mövcuddur:

1. Müsbət özünütənzimləmə və müstəqilliyin təşviqi (tənzimləmə sisteminin inkişafı);

2. Öyrənilən materiallara cavabdeh olmaq bacarığının inkişafı; (tənzimləyici və emosional sistemlər)

3. Yaradıcılığın inkişafı (idrakın yaradıcı təfəkkür aspekti);

4. Maraq (mövcud olan uyğunsuzluq və disbalansın dəf edilməsi)

5. Sənətə qarşı maraq (emosional sistemi inkişaf etdirmək).

Araşdırmalardan aydın şəkildə görünən əsas məqam ondan ibarətdir ki,

hər bir şagirdin fərdi ehtiyaclarına uyğun olaraq dəstəkləyici, cəlbədicə və fərdiləşdirilmiş təlim mühitinin yaradılması vacibdir. Koqnitiv inkişaf, sosial-emosional sahənin inkişafı, motivasiya və özünüdərək, özünü gerçəkləşdirmə kimi psixoloji prinsiplər şagirdlərin təlim fəaliyyətinə yanaşmasında, yeni bilik və bacarıqların mənimsənilməsində mühüm rol oynayır. Şagirdlərin təlim təcrübələrini müsbət istiqamətdə formalaşdırmaq üçün aşağıdakı amillər həlledici əhəmiyyət daşıyır:

1. Müəllimlərin şagirdlərə qarşı münasibəti, onlarla olan müsbət və məhsuldar qarşılıqlı əlaqəsi şagirdlərin özünəinamına, motivasiyasına və təlim prosesinə cəlb olunmasına önəmli dərəcədə təsir göstərir. Müəllimlərin müsbət tənqidi məsləhətləri, empatiyanın, fərdi diqqətin olması şagirdlərin özünəinamını, təlimə olan həvəs və marağını artırır.

2. Məktəb və valideynlər arasında sıx əməkdaşlıq olduqca vacibdir. Valideynlər uşaqların ilk tərbiyəçiləri, ailə mühiti isə ilk təlim-tərbiyə məkanı olduğundan onların təhsil hədəflərinə sadıq qalması ev və məktəbdə təlimi möhkəmləndirir. Ata və ananın şagirdin təhsil fəaliyyətində iştirakı şagirdlərin təlim uğurlarını şərtləndirən başlıca amil hesab olunur.

3. Şagirdlər təlimin əyani, kəşfedici xarakter daşması və real həyatla əlaqələndirilməsi halında daha yaxşı nəticələr göstərirlər. Məhz bunu nəzərə alaraq təlimi, dərsləri əyani vasitələr üstünlük təşkil edilməklə təşkil etmək faydalıdır.

4. Hər bir uşağın özünəməxsus güclü tərəfləri, maraqları və öyrənmə üslubu olduğunu nəzərə almaq və prosesi bu xüsusiyyətlərin yönündə təşkil etmək olduqca vacibdir.

Ümumilikdə şagirdlərin koqnitiv, sosial, emosional və digər inkişaf ehtiyaclarını nəzərə alan hərtərəfli, şagirdə yönəlmiş təhsil yanaşmasının tətbiq edilməsi olduqca vacibdir. Hətta qeyd etmək ki, günümüzdə sürətlə inkişaf edən və dəyişən elm dünyasında bu məqamların nəzərə alınaraq tətbiqi bir tələbdir və bu tələblərə uyğunlaşmayanlar geridə qalırlar. Bu, müəllimlər, valideynlər, məktəblər və ictimaiyyətin birgə səyini, əlbir fəaliyyətini tələb edir. Psixoloji prinsipləri və qavramaları başa düşərək və tətbiq edərək biz bütün şagirdlərin çiçəklənə biləcəyi, möhkəm təməl qoya biləcəyi və təlimə sonsuz maraq duyacağı zəngin, dəstəkləyici mühitlər yarada bilərik.

ƏDƏBİYYAT

1. Əzizov Q.Q. Psixologiya. Bakı: ADPU, 2024, 450 s.
2. Həmzəyev M.Ə. Yaş və pedaqoji psixologiyanın əsasları. Bakı: Adiloğlu, 2003, 280 s.
3. Xəlilov S.S. Təhsil, təlim, tərbiyə. Bakı, 2005, 650 s.
4. Kərimov Y.Ş. Təlim metodları. Bakı, 2007, 272 s.

5. *Komenski Y.A.* Böyük didaktika. Bakı, 2012, 388 s.
6. *Məmmədov İ.Ə.* Məktəb psixoloqunun məlumat kitabı. Bakı, 2003, 263 s.
7. *Məmmədov U.A.* Təlimin psixoloji əsasları. Bakı, 1993, 162 s.
8. Müasir təhsilin psixoloji problemləri / Azərb. Resp. Təhsil Probl. İn-tu. Bakı, 2012, 301 s.
9. *Zeynalıoğlu C.* Təlim fəaliyyətinin psixoloji prosesi: Metodik tövsiyələr. Bakı: "Print-S", 2017, 258 s.
10. *Бабанский Ю.К.* Оптимизация процесса обучения. М.: Педагогика, 1977, 256 с.
11. *Бершадский М.Е.* Когнитивный мониторинг: диагностика уровня понимания // Школьные технологии, 2003, №2, с.80-86
12. *Бершадский М.Е.* Мониторинг когнитивного развития // Школьные технологии, 2004, №3, с.45-51
13. *Aliyeva K.R., Cabbarov R.V.* Socio-psychological issues of changing values in adolescents-youth in education. *Práxis Educacional*, 2020, 3(27), 578-590 DOI: 10.22481/praxisedu.v16i37.6406
14. *Jabbarov R.V.* Psychological direction of the formation of multicultural values. *Revista on line de Política e Gestão Educacional*, 2021, 3 (1), pp.620-637 / [file:///C:/Users/ACER/Downloads/24_+ID+15003+RPGE.+Rashid_FT+\(rev\)%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/ACER/Downloads/24_+ID+15003+RPGE.+Rashid_FT+(rev)%20(1).pdf)
15. *Jabbarov R., Valiyeva Y., Nasirova N., Kazimova K.* The creation of feedback in training as a mobilizing factor for the cognitive activity of students. *Revista de Investigación Apuntes Universitarios*, 2020, 10(1), pp.207-221 / DOI:<https://doi.org/10.17162/au.v12i3.1107>
16. *Vakil, J.R.* (2021). Psychologicla direction of the formation of multicultural values. *Revista on line de Política e Gestão Educacional*, 25(1), pp.620-637 / <https://doi.org/10.22633/rpge.v25iesp.1.15003>
17. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuhayefd/issue/24491/259583>
18. https://en.m.wikipedia.org/wiki/Educational_psychology
19. <https://www.unesco.org/en/inclusion-education>
20. <https://www.unicef.org/azerbaijan/inclusive-education>

Redaksiyaya daxil olub 05.06.2024